

FİLOLOGİYA**NƏSİMİNİN ƏDƏBİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİ:
TƏTBİQ ŞƏKİLLƏRİ VƏ NƏZƏRİ BİLİKLƏR PRİZMASINDAN**

Səadət SIXIYEVA*

*Açar sözlər: Nəsimi, poetik irs, Şərq poetikası, ədəbi-nəzəri görüşlər***Giriş**

Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Seyid İmadəddin Nəsimi özünəqədərki poetik fikrin uğurlarını yaradıcı mənimsəyərək, özündən sonra çox geniş coğrafiyada ədəbi məktəb yaradan və çoxsaylı ardıcılıqları olan bir söz ustasıdır. Amma onun hürufilik təriqətinə mənsub olması söz sənətindəki ali məqamının üzərinə nisbi mənada kölgə salmış və tədqiqatçılar çox zaman şairin bir sıra tarixi, fəlsəfi və ədəbi cəhətləri ilə cazibəli görünən hürufiliklə əlaqəsini araşdırmağa meylli olmuşlar. Nəsiminin müraciət etdiyi janrlar və şeirinin poetikası haqqında bir sıra tədqiqat əsərlərində bəhs olunsa da,¹ şairin söz sənəti haqqındakı görüşləri, əsərlərində yer alan ədəbi kateqoriya və terminlərə indiyədək diqqət yetilməmişdir. Adı daha çox hürufiliklə bağlı yad olunan Nəsiminin ədəbi fəaliyyətinin istiqamətləri, ədəbi-tənqidi görüşləri və poetika elmi ilə əlaqəli nəzəri biliyi barədə indiyədək araşdırmalarda pərakəndə və çox zaman səthi məlumatlar verilmişdir. Halbuki onun hər iki divanında yer alan janr və poetik formalar zənginliyi və rəngarəngliyi baxımından divan ədəbiyyatında çox az şairin ədəbi mirası ilə müqayisə oluna bilər. Nəsiminin əsərlərinin arxitektontikası, onun poetik ənənələri sinkretik təqdimi, fərdi yaradıcılıq eksperimentləri², poetik sözə həssas və elmi münasibəti şeir sənətinə dərinədən bələdliyini göstərir. Şairin hər iki divanında Şərq şeir sənətinin həm təcürbi və tətbiqui şəkillərini, həm də onun nəzəri biliklərinin ifadələrini müşahidə etmək mümkündür.

1. Nəsiminin Şərq şeir sənətini tətbiqui şəkilləri və janr poetikası

Söz sənətinin misilsiz ustası Nəsiminin orta əsrlər şeir nəzəriyyəsinin (bəlağət (“bəyan”, “məani”, “elmi-bədi”) və ya “sənaye”³) incəliklərinə mükəmməl surətdə yiyələndiyi onun divanlarında aydın surətdə görünür. Şairin türkcə və farsca divanındakı janr və şeir şəkilləri aşağıdakılardan ibarətdir:

qəsidə (və növləri: nət, mədhiyyə⁴, imamyyə, qəsəmmamə⁵), **qəzəl** (və növləri:

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

¹ 4, s. 88-89; 2, s. 68-70; 7, s. 8, 11-17; 14, s. 131-187 və s.

² Beyt üzərində qurulan, hərflərin ardıcılıqla və ayrı-ayrılıqda beyt və ya misra başlarında yerləşdirilməsi ilə yazılan düz və tərs əlifnamələr, eləcə də pəltəknamələr, hərf-söz oyunları əsasında yaradılan və spesifik təfriqü cəm şəkilli şeir və s. şairin poetik eksperimentlərindən sayıla bilər.

³ Nəsiminin türkcə divanında istifadə etdiyi “sənaye” termini “poetika” anlamını daşıyır:

Sənayedən nə sənətdir, Nəsimi,

Mükərrəddir, mükərrəddir, mükərrər. (8, s. 290)

⁴ Nəsiminin mədhiyyələri barədə ətraflı məlumat üçün bax: 15, s. 169-204.

⁵ Nəsiminin farsca divanında qəsəmmamə (andnamə, sövgəndnamə) poetik formasının qəzəl (31, s. 264-265) və qəsidənin (31, s. 301) qəlibindən istifadə ilə yazılması diqqətimizi çəkdi. Onun bir qəsidəsinin isə ilk və son qismə qəsəmmamə (31, s. 306) olması ilə sinkretik səciyyəyə malikdir. Şairin farsca divanında müstəqil və kiçik həcmli bir qəsidə-qəsəmmamə (31, s. 309) də yer alır və bu şeir həm də minacət xarakterlidir. Belə ki, şairin 17 beytlik şeirinin 15 beyti “*Yarəb*” xitabı ilə başlayaraq, Allaha yalvarışı ifadə edir.

müsəccə, mükərrər, müvəşşəx, mürəssə, salammamə⁶...), **qitə, rübai, tuyuq, mürəbbe, müsəmmət**⁷, **tərcibənd, tərkibənd** (müxəmməs-tərkib, müsəddəs-tərkib), **müstəzad, müəmma, lügəz** (çiston), **müləmmə**⁸, **məsnəvi, münazirə**⁹, **təcnis** (müzdəvic təcnis)¹⁰, **tarix, fərd** (təkbeyt), **pəltəknamə** (kəkələmə, lisani-pəpəyi)¹¹ (31, s. 211-212), **fütüvvətnamə** (31, s. 307), **əlifnamə**¹², **həbsiyyə** (15, s. 169-204), **nəsayeh**¹³ (31, s. 207), **maddeyi-tarix, imamiyyə** (31, s. 375 və s.), **dövriyyə**. Bu poetik forma və janrların bəzilərinə hər iki divanda, bir qisminə isə yalnız türkcə və ya farsca divanda təsadüf olunur.

Nəsiminin bəzi şeirlərinin strukturu onun poetik biliyinin genişliyindən soraq verir. Örnək olaraq, onun zül-mətali (qoşa mətləli) (31, s. 266) şeirini göstərə bilərik. Bu qəzəl quruluş baxımından sonralar hind səbkində çox geniş istifadə olunan poetik formanın prototiplərindən sayıla bilər. Bundan başqa, şairin farsca divanında qoşa məqtəli şeirə də rast gəlirik (31, s. 251). Bu qoşalığın isə katib müdaxiləsinin, yoxsa şairin ənənəvi və müzəyyəl şeirin xüsusiyyətlərini sintezinin nəticəsi olduğunu müəyyənləşdirmək çətinidir və bu şəkil xüsusi araşdırmaya möhtacdır.

Ə.Səfərli ilahi, nəfəs, dövriyyə, səthiyyət, səmai və qələndəri kimi şeir şəkillərini də Nəsimiyə aid edir. (bax: 7, s. 8) Bu poetik formalardan ilk ikisi barədə irəlidə bəhs edəcəyik. Son üç poetik formanı qeyd edərkən müəllifin konkret olaraq şairin hansı

⁶ Bəzi poetik formalar sinkterik xarakterlidir: həbsiyyə-müləmmə, imamiyyə-salammamə, minacat-qəsəmmamə və s.

⁷ Şairin farsca divanında "müsəmmət" adı altında müsəddəs – altılıq təqdim olunmuşdur. (bax: 31, s. 347) Bu da Rəşidəddin Vətətin "Hədə 'iqüs-sihr fi dəqaiqüş-şi'r" ("Şeirin incəliklərinin sehrli bağçaları") əsərində müsəmmətə verilən tərifə uyğun gəlir (28, s. 147-148). Nəsiminin türkcə divanında yer alan daxili qafiyəli müsəmmət şeirlər ("Didarinə müştəqəm"; dil-üslub baxımından ona aidiyyəti şübhə doğuran "Məstiyəm", "Üz döndər-məzəm") klassik Şərq şeiri ənənəsi əsasında yazılsa da, bəzi nəşrlərdə bu qəzəllər dördlük şəklində təqdim olunur (bax: 6, s. 149-152) və beləliklə, onun bu şeirlərinə süni şəkildə xalq ədəbiyyatı nümunəsi biçimi verilmis olur. Bəzi araşdırmalarda "Didarinə müştəqəm" rədifli şeirlə varsağı arasında bənzərlik axtarılır (1, s. 6-7). Amma Nəsiminin bu qəzəlləri əruz vəznə ilə və müsəmmət formasında yazıldığından varsağı ilə eyniyətdən deyil, yalnız bənzərlikdən bəhs açıla bilər.

⁸ Şairin türkcə divanındakı şeirlərdən biri struktur baxımından müləmmə, məzmununa görə mədhiyyə və həbsiyyədir. Arxitekonikasında ənənəvi və fərdi xüsusiyyətlərin uğurla sintez olunduğu bu üçdilli qəsidə avtobioqrafik faktları ehtiva etməsi, daha dəqiq desək, Nəsiminin həyatı və şəxsiyyəti ilə bağlı bir sıra məlumatları öz misralarında qoruyub saxlaması ilə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. (bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: 15)

⁹ Nəsiminin farsca bir şeiri əvvəldən sonadək münazirə janrının qəlibində – mükəlimə şəkilində qurulmuşdur (31, s. 137, 207). Onun bəzi şeirlərində münazirə elementlər şəklində diqqəti cəlb edir. (bax: 31, s. 136, 138, 169, 259) Şairin bir sıra qəzəllərində isə bəzən dialoq digəri ilə deyil, onun özünün özünə sual və cavabından təşkil olunmuşdur. (bax: 31, s. 157, 164, 173, 174)

¹⁰ Bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: 14, s. 178.

¹¹ Ətraflı məlumat üçün bax: 17, s. 186-219.

¹² Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu poetik forma əlif-lam, variantı isə tərs əlifba adlandırılır. Tərs əlifbanın türk divan şeirində ilk örnəyi Nəsimiyə məxsusdur. Düz əlifnamənin türk şeirində ilk nümunəsinə isə Aşıq Paşanın yaradıcılığında rast gəlinir. Bununla belə, həmin şeirin bir özəlliyini xüsusilə vurğulamalıyıq: əsər bənd üzərində qurulmuşdur və Zəburdakı analogi şeiri yada salır. Bu mənada beyt əsaslı düz əlifnamənin də ənənəsinin Nəsimi şeiri ilə başladığını qeyd edə bilərik. Şairin əlifnamə xarakterli farsca bir şeiri (31, s. 257) də maraqlıdır: əlifba tam əhatə olunmasa da, çoxsaylı hərfələrin adına şeir boyu misra daxilində yer verilir.

Şairin farsca və türkcə əlifnamələrində bəzi fərqləri də görmək mümkündür. Məsələn, farsca bir şeirində həflər əlifba sırasındakı ardıcılığına uyğun (31, s. 315), digər bir farsca şeirində isə mətn içində həflərin tək-tək verilməsi ilə bu poetik formanın ilk nümunələri yaradılmışdır. (bax: 31, s. 257) Hər iki üsluba Nəsimidən sonrakı dövrdə farsca şeirdə rast gəlinir. (ətraflı məlumat üçün bax: 32, s. 223-241; 26, s. 341-368) Halbuki şair türkcə əlifnamələrində, adətən, əlifbanın sonuncu hərfi "yey"dən öncə fəlsəfi-dini mahiyyətli "lam-əlif" liqaturunu verir.

Uzun illər boyunca apardığımız araşdırma göstərdi ki, Nəsimi cəlbedici struktura malik şeirləri ilə Balkanlardan Hindistanadək geniş bir coğrafiyada əlifnamənin çoxsaylı və rəngarəng ədəbi örnəklərinin yaranmasına güclü və münbit zəmin yaratmışdır.

¹³ Nəsimi təxəllüsü ilə türkcə yazılmış, dil-üslub xüsusiyyətləri baxımından bəzi mübahisəli məqamlara malik olan şeir (8, s. 332) əvvəldən sonadək didaktik-nəsihətəməli xarakterlidir. Şeirin mətlə beytini verməklə kifayətlənirik:

*Əya, mömin, gər istərsən səadət,
Özünə peşə qıl daim se adət.* (8, s. 332)

əsərlərini nəzərdə tutması barədə məlumat verilmir. M.Quluzadə Nəsiminin tərənə janrında da yazdığını bildirir (4, s. 88-89). Şairin türkcə divanındakı dördlüklərin rübai deyil, tuyuq olması tərənə janrının¹⁴ ona aid olunmasını çətinləşdirir. Belə ki, türkiyəli tədqiqatçı M.S.Çalkanın qeyd etdiyi kimi, farsdilli ədəbiyyatda musiqi bəstələnmiş rü-bailərə tərənə deyilir¹⁵ (22, s. 30).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz çoxsaylı janr və şeir şəkillərindən qəsidə, müstəzad, tər-cibənd, müləmmə (2, s. 69), məsnəvi (divan şeirinin janrı kimi), pəltəknamə, əlifnamə (əlif-lam, tərs əlifba), tarix, müəmma, qitə, həbsiyyə, qəsəmmə, salammə, imamiyyə, əks və s.-ni Azərbaycan türkcəsində ilk dəfə Nəsimi istifadə etmişdir. Qeyd etməliyik ki, bu poetik formalardan pəltəknamə, həbsiyyə, qəsəmmə və salammə kimi formalar Nəsimi şeiri kontekstində indiyədək tədqiqata cəlb olunmamışdır.

Nəsiminin bəzi şeirləri (qəzəl, qitə və tər-cibənd-məktublar) daşdığı məzmunu görə epistolyar janra daxil edilə bilər. (bu barədə bax: 10, s. 100-123; 16, s. 47-49) Şairin əsərlərinin başqa bir qismi isə mövzusunə görə bahariyyə, saqınamə, mədhiyyə¹⁶, fəlsəfi mahiyyətli fəxriyyə, tapmaca (çiston, lüğəz), həbsiyyə, qəsəmmə, salammə¹⁷ və s.-yə aiddir. Nəsiminin təsəvvüfi məzmunlu bəzi şeirləri nəfəs, eləcə də ilahi də sayıla bilər. Amma nəfəs və ilahi termini, adətən, xalq şeiri tərzində – qoşma və ya gəraylı şəklində yazılmış şeirlərə aid olduğundan biz sadəcə Nəsiminin bəzi əsərlərinin bu poetik formalarla səsleşməsindən söz açə bilərik.

Nəsimi şeiri ilə folklor əlaqələrindən bəhs edən tədqiqatçılar çox zaman onun poetik qaynaqları arasında aşiq ədəbiyyatını da göstərirlər və onun şeirində cinaslı ustadnamə, qıfılənd, hər-bə-zorba, bağlama səpkili şeirlərin varlığını vurğulayırlar. (bax: 1, s. 6) Amma bu sonuncu sadələdiyimiz formalarla səsleşən şeirlər aşiq ədəbiyyatının təsiri kimi öyrənilə bilməz.¹⁸ Çünki aşiq şeirinin təşəkkül və təkamülü ilə bağlı araşdırmalardan bu ədəbiyyatın ilk nümayəndələrinin təsəvvüflə sıx bağlı olduğu məlum olur. Dünyəvi məzmunlu aşiq şeirinin ilk örnəkləri XV yüzilliyin sonlarında yarandığı üçün, əksinə, aşiq ədəbiyyatında rast gəlinən bu poetik formalar türk tər-iqət şeirinin, o cümlədən Nəsimi poeziyasının təsiri kimi öyrənilməlidir. (bax: 14, s. 71-74)

Əslində Nəsimiyə qədər ərəb və fars şeirində bir çox poetik forma və fiqurlar ənə-nəviləşmişdi. Onun bir şair kimi xidməti həmin forma və janrları türkcə poetik qəlibdə sınaqdan keçirməsi və bir çox uğurlu nəticələr əldə etməsindədir. Onun bir sıra şeirlərində qəzəlin qəlibindən istifadə ilə eyni bir poetik vasitənin sistemli tətbiqi müşahidə olunur. Şairin Azərbaycan-türk şeirində təcahüli-arifin¹⁹ bənzərsiz örnəyi olması ilə xüsusi bədii dəyər kəsb edən bir qəzəli bu deyilənlərə bir sübutdur.²⁰ Nəsimi aşağıdakı qəzəldə təcahüli-arifin spesifik xüsusiyyətini türkcə şeirə uğurla tətbiq edir:

¹⁴ Əslində tərənə rübai qəlibində yazıldığı və rübainin variantlarından olduğu üçün janr deyil, poetik forma sayılmalıdır.

¹⁵ Şair özü əsərlərinin məclislərdə oxunduğunu qeyd etsə də, bu gün həmin şeirlərin məhz rübai janrında olmasını iddia etmək mümkün deyildir.

¹⁶ Nəsiminin həm imamiyyə xarakterli, həm də dünyəvi məzmunlu mədhiyələri vardır. (bax: 15, s. 169-204)

¹⁷ Nəsiminin anadilli divanından yalnız ilk misralarını verdiyimiz bu şeirlər salammə örnəkləridir: “Əssəlam, ey şahi-Mərdan, əssəlam” (19, III, s. 83); “Mərhaba, xoş gəldin, ey ruhi-rəvanım, mərhaba” (8, s. 18) və s. (ətraflı məlumat üçün bax: 12, s. 184-186) İlk misralarını qeyd etdiyimiz şeirlərdən birincisi dini, ikincisi isə dünyəvi məzmunludur.

¹⁸ M.Hacıyeva Nəsimi və xalq şeirinin əlaqəsi barədə yazır: “O, şeirlərini, əsasən, əruz vəznində yazsa da, aşiq şeirinin ustadnamə, qıfılənd, hər-bə-zorba, bağlama kimi formalarına da müraciət etmişdir” (1, s. 6).

¹⁹ Bilərəkdən özünü bilməzliyə vurma

²⁰ Müqayisə üçün qeyd edək ki, klassik şeirdə və xüsusilə ərəb şeirində bir bənzəyən qarşısında dörd metaforik bənzətmədən istifadə etmək yüksək sənətkarlıq sayılırdı. (bax: 29, s. 192) Nəsimi isə yuxarıdakı beytlərdə bir bənzətilənin (ağız) müqabilində səkkiz metaforik bənzətmə yaratmışdır və bu, yüksək sənətkarlıq göstəricisidir (14, s. 141-142).

*Yarəb, ağzın püstəmi, ya qönçeyi-xəndanmıdır?
Ol Süleyman xatəmi, ya höqqeyi-mərcaanmıdır?*

*Nöqtəyi-məfhumdur, ya kövsəri-fərd ol ağız,
Mənbeyi-mai-müün, ya çeşməyi-heyvanmıdır? (19, I, s. 346)*

Nəsimi İslam Şərqi poetikasının obrazlılığa xidmət edən bütün ifadə vasitələri, zəngin məcazlar sistemi və poetik fiqurlarından məharətlə istifadə etmiş, türk şeirinə yeni bədii keyfiyyətlər gətirmişdir. Şairin Azərbaycan-türk poeziyasına gətirdiyi, qəzəlin qəlibi ilə əlaqələndirdiyi bir sıra poetik fiqurlara (mükərrər, təcahüli-arif...) yalnız onun türkcə divanında rast gəldik. Türkcə ilk dəfə Nəsiminin müraciət etdiyi bir sıra poetik formalara (tərdi-əks (əks, təbdil)), rəddüs-sədr, inat (lüzum mə lə yəlzim), pəltəknamə²¹) isə, az sayda olsa da, şairin xələflərinin divanlarında təsadüf olunur. Nəsiminin ənənə çərçivəsində yenilikləri farsca yaradıcılığında da müşahidə olunur. Onun farsca divanında yer alan şeirlərdən birində təfriqü cəm poetik formasının hərf əsaslı maraqlı bir variantına rast gəldik. Həmin şeirdə eyni bir kəlmə ayrı-ayrılıqda yazılan hərflərlə ifadə olunur, sonra isə həmin kəlmə artıq söz biçimində istifadə edilir. Bu tərz bütün qəzəl boyu davam edir. Bu şeirin bənzərinə digər divanlarda təsadüf olunmur. Qeyd etməliyik ki, həmin qəzəl şairin orijinal və fərdi xarakterli şeir şəkillərindəndir.

Burayadək haqqında yığcam bəhs etdiyimiz poetik janr və forma rəngarəngliyi Nəsiminin Şərq poetikasına incəliklərinədək bələd olduğunu, zəngin bədii təxəyyülü və güclü abstraksiyası ilə həmin ədəbi qəliblərə yaradıcı yanaşdığını göstərir.

2. Nəsimi şeirində poetika sənəti ilə bağlı terminlərin yeri

Seyid İmadəddin Nəsiminin poetik mirasının, əsasən, mənzum əsərlərdən təşkil olunması məlum həqiqətdir. Onun həm də nəsr əsərlərinin müəllifi olması barədə bəzi tədqiqat əsərlərində məlumatlar yer alır (21, s. 128-141; 25, s. 31; 27, s. 7-93; 30, s. 117-122). Şairin özünün farsca və türkcə divanlarında rast gəldiyimiz faktlar onun, həqiqətən, nəsr sahəsində də əsər sahibi olduğunu təsdiqləyir. Amma onun divanlarında yer alan ədəbi terminlər, əsasən, şeir texnikası və poetikası ilə bağlıdır. Nəsiminin ədəbi istilahlарının toplanaraq sistemli və təfərrüatlı təhlil olunması şairin şeir sənətinin nəzəriyyəsinə yetərincə öyrəndiyinə və şeir sənətinə münasibətinə aydınlıq gətirə biləcəyi üçün həmin terminləri ayrı-ayrılıqda qeyd etməyi məqsədəuyğun bildik.

Mövzuya keçməmişdən öncə Nəsiminin qələmini təkcə nəzm deyil, nəsr sahəsində də sınamasına işarə etdiyi beytlərə nəzər salaıq:

*Mən mərifət kəlamını nəzm eyləmiş idim,
Əttarı nəzmü nəsr nizam olmadan hənuz. (8, s. 72)*

*Rəvan oldu zülali-nəzmü nəsrin,
Şərabı-kövsəri mai-müündür. (8, s. 470)*

مرا ز فضل الهی است دیده روشن
مرا ز نطق الاهی زبان بود گویا

به مدحت ولی الله، به ذکر حی قدیم
به نظم و نثر مزین چو لولو لا لا. (31, s. 302)

²¹ Bu şeirlərin hər birində əvvəldən sona qədər vahid bir fiqurun tətbiqini görürük.

*(Mənim gözüüm ilahinin fəzlindən (burada: həm də Fəzlullahdan) nurlanıb,
Mənim dilim ilahi nitqdən söyləyən olub,*

*Vəliyullahın mədhi (və) Heyyi-qədimin (burada: Allah) zikri ilə
Nəzm və nəsrə saf mirvari kimi bəzənib).*

Aşağıdakı beytlərdə Nəsiminin “nəzm”lə əlaqəli istifadə etdiyi anlayışlar onun şeir və şairlik barədəki təsəvvürlərinə də işıq salır: “şərh”, “təb” (eyni zamanda: rəvan təb), “məna”, “nizam”, *Utarid* (Merkuri, yazı və ilhamın əlaqələndirildiyi səma cismi), “dəftər”, “ayət”, “söz”, “xəyal”...

*Zey – Zülalın şərh edərkən aləmə şirin təbin,
Rey – Rəvan oldu bu nəzmin mənişi həmçü Fərat. (8, s. 235)*

*Dürdanə dişlərini nigarın görəndə mən,
Dürrə sədəfdə nəzmü nizam olmadan hənuz. (8, s. 71)*

*Ey Nəsimi, çün eşitdi bu Utarid nəzmini,
Caməsin çək etdi ol dəm oda saldı dəftərin. (8, s. 175)*

*Dişlərin nəzminə dürdaneyi-gövhər dedilər,
Göricək üzünü xəlq, ayəti-əkbər dedilər. (8, s. 263)*

*Tökülür sözə gəlincə dürrü lölə ləblərindən,
Əcəb ol sədəf dəhanın dişi nəzmi-gövhərimi? (8, s. 81)*

*Nəzmi Nəsiminin yəqin Allahü nurun şərhidir,
Ol nuru hər kim bilmədi, həqdən nəsibi nar imiş. (8, s. 314)*

از خیال نظم دندانش نسیمی هر نفس
دیدہ چون برہم زند در خوشاب آید برون. (31, s. 258)

*(Nəsimi hər an onun dişlərinin nizamını xəyalına gətirərək,
Gözünü qırpqıqda saf mirvari (kimi göz yaşı) töküür).*

Nəsimi, artıq qeyd etdiyimiz kimi, təkcə İslami Şərq şeirinin qəlib və tələblərinə uyğun əsərlər yazmaqla kifayətlənməmiş, həm də poetikanın bəzi janr və terminlərindən əsərlərində istifadə etmişdir. Bu terminlərin çoxsaylılığına baxmayaraq, indiyədək bu mövzu diqqətdən kənar qalmışdır.

Sənaye - poetika

*Sənayedən nə sənətdir, Nəsimi,
Mükərrərdir, mükərrər, mükərrər. (8, s. 290)*

Elmül-əruz - poetika

*Kəşf oldu sirr xali-xətindən Nəsimiyə,
Elmül-əruz içində məfailü failat. (8, s. 498)*

Nəsimi əsərlərində poetikanın *sənaye* kimi ümumi adından, *məani* və *bəyan* kimi şöbələrindən söz açır. Amma bəyan bəzən ümumiləşərək, fəlsəfi fikri ifadədə istifadə olunur, şərhə sinonimləşir. Ümumiyyətlə, Nəsimi şeirində bəlağət elminin tərkib

hissələrindən olan bəyan və məani ikianlamlı olduğu üçün daha çox istifadə olunur.

Bəyan

*Şirin ləbin meyindən çün əsridi Nəsimi,
Faş oldu sirri-pünhan, şərhü bəyan gərəkməz. (8, s. 74)*

*Ərşilə fərşü kafü nun səndədir, ey mələk, bu gün,
Kimsə bu sirrə irmədi, şərhü bəyanmisan, nəşən? (8, s. 166)*

*Zahirü batin, əvvəli axır
Səndən ötrü zühuri-şərhü bəyan. (8, s. 181)*

Məani

*Məntiq ilə məaniyi çox oxuma, bu gün yenə
Gəldi, gətirdi bigüman müdhəti-eşqi-həl ata. (8, s. 487)*

*Əsrari-rümuzdur süfatın,
Bu məntiq ilə bəyana gəldi. (8, s. 542)*

*Məanilü sözüün dürri-səmindir,
Bəyanın məhbiti-ruhüləmindir. (8, s. 470)*

*Ayəti-ərşi-səmadandır lətafət sözlərin,
Dər məani cəm' qıldı dürri-məknun zühur. (8, s. 235)*

Divan - şeirlər məcmuəsi

*Bizim məqsudumuz didarınızdır,
Oxudum dəftəri-divanı gördüm.²²*

“Divan” bəzən ümumiyyətlə şeir anlamında istifadə olunur. (bax: 31, s.148)

“Əşari-münəqqəş” (rəsmli şeirlər; miniatürlü divan)

Şairin farsca bir şeirində yer alan:

در وصف گل روی تو پیچید نسیمی
اشعار منقش همه زان خوب و تر افتاده. (31, s. 163)

*(Sən gül üzünü vəsfində Nəsimi (çələng) hördü,
(Onun) rəsmli şeirləri buna görə tamamilə gözəl və tərəvətli oldu),*

- beytində “əşar-e münəqqəş” ifadəsi diqqətimizi çəkdi. Y.C.Pəndari həmin ifadənin bütün nüsxələrdə bu şəkildə yer aldığı, lakin ifadənin “əşar-e məniəş” (“mənasının, mahiyyətinin şeirləri”) şəklində başa düşülməsinin lazım gəldiyini bildirir (31, s. 163). Amma şeirin, xüsusilə beytin məzmununa bu açıqlama uyğun gəlmir. “Rəsmli şeir”in elə miniatürlü divan anlamına gəldiyini ehtimal etmək olar.²³

²² Çoxanlamlı söz olan “divan” Nəsimi şeirində digər anlamlarını da qoruyur. Məsələn, aşağıdakı beytdə ifadə “idarə” anlamındadır:

*Hər kim vücudi şəhrini gəzdivü gördü şəhnəsiz,
Yarğu anındır, ey sənəm, ol sahibi-divan gərək. (8, s. 114)*

²³ Nəsiminin miniatürlü divanı olması barədəki məlumatı S.Mümtazın tədqiqatından alırıq (5, s. 271) və şairin bu beyti hələ o həyatda ikən divanına rəsmlər çəkdiyini fikrinə yönəldir.

Qəsidə

*Bulmadı bu qəsidənin mislin
Həddi-Sivas, xüttəyi-Toqat. (31, s. 572)*

- *uzun qəsidə*

*Zülfü uzun qəsidədir, kimsə irəməz ucuna,
Fikri xəta, dili qısa qiyl ilə qalə düşməsin. (31, s. 173)*

Qəzəl və qəzəlخان

*Ey səndən ayrı könlüm vəhşi iki cahanda,
Eynin əcəb qəzalə, hüsnün əcəb qəzəldir. (31, s. 220)*

*Abi-rəvanü səbzəvü məhbubi-məhliqa
Busi-kənarü yari-qəzəlخان ilə kitab. (31, s. 25)*

Əruzun qəlibləri

Nəsimi bəzən şeirin janrını, bəzən isə bəhrinin bölgüsünü də qeyd edir:

گشت عیان کنون، تمام ذات خدای لا ینام
مفتعلن مفاعلن تا له تلا و تا له لا. (31, s. 125)

*(Hər zaman oyaq olan Allahın zətü indi tamamilə ortaya çıxdı,
Müftəilün məfəilün ta lə təlavü ta lə la).*

*Faili-mütləqəm mən, həqləyəmü həqəm mən,
Dəvidə ismi-məful mənədə failatam. (8, s. 397)*

*Ey üzün ayatı ənvari-sifat,
Zülfü xalın sureyi-vəlmürsəlat.
Ayağın tozuna dəyməz kainat,
Failatün, failatün, failat. (8, s. 576)*

*Ey xətin Xızrü ləbin abi-həyat,
Ənbərin zülfün şəbi-qədrü bərat.
Mehrü mah istər camalından zəkət,
Failatün, failatün, failat. (8, s. 576)*

Şairin müləmmə qəsidəsində yer alan:

*Vəznin əksilməsin bu dünyadan,
Failatün, məfəilün, failat, (8, s. 572)*

- beytində şeirin dili kimi qəlibinin də qarışıq olması diqqətimizi cəlb etdi. Beytdə şairin şeirinin vəznində əskikliyi də dolayısı ilə vurğulaması (“vəznin əksilməsin”) onun şeirin texnikasına münasibətinin sufi şairlərdən fərqli olduğunu, şeiri sadəcə təlqin vasitəsi bilmədiyini və hər detalına bələd olduğunu göstərir. Yuxarıdakı beyt və bütövlükdə bu parçanın yer aldığı qəsidə şairin forma və məzmun vəhdətinə həssas yanaşmasının bir dəyərli nümunəsidir. Belə ki, Nəsimi ya bilərəkdən dustağı olduğu sultana

naqis ölçülü bir şeir – mədhiyyə yazır, ya da o, dolayısı ilə sultanın qarşısında özünün şairliyinin vəsfdə acizliyini vurğulayır.

Mədh

Şair imamların və öz sözləri ilə desək, “*seyyidü sadat*”ın tərifində yazdığı şeirlərini “*mədh*” adlandırır. Nəsiminin:

*Seyyüdü sadat mədhin çün Nəsimi söylədi,
Tutiyyə-şirinməqalə nitq ilə tökdü şəkər.* (21, s. 256)

*Canü dildən Mustafavü Murtəza məddahiyəm,
Həm bu on iki imama söylərəm mədhü səna,* (21, s. 185)

- kimi beytlərində “*mədh*” ifadəsi ilə dini məzmunlu mədhiyyə nəzərdə tutulur. Şairin hz. Əli və övladlarını mədh etdiyi başqa bir şeirində də eyni vəziyyəti müşahidə edirik:

*İmami-insü cinnü miri-kövsər
Kim, həqdən mədhü anun “İnnəma”dur.* (21, s. 248)

Misir sultanı Şeyx əl-Müəyyədə ünvanladığını müəyyənləşdirdiyimiz dünyəvi məzmunlu müləmmə həbsiyyəsində də şair əsərini “*mədh*” (mədhiyyə) və “*qəsidə*”²⁴ adlandırır:

*Şükr əmlak içində kim, vardır,
Mədhinizdə bunun kimi əbyat.* (8, s. 572)

Müvəşşəx, müsəccə, mürəssə, mükərrər

از این سان سان غزلها ها نسیمی می بگفتا تا
موشح شح مسجع جع مرصع صع مکرر رر. (31, s. 212)

*(Beləliklə, Nəsimi qəzəllər söylədi:
Müvəşşəx-şəx, müsəccə-cə, müsərrə-rə, mükərrər-rər).*²⁵

Nəsiminin bu məqtə beytində müvəşşəx²⁶ yazmasına işarəsinə əsaslanaraq, ifadənin yer aldığı qəzəli bu janrın tələbləri işığında təhlil etdik və onun, həqiqətən, müvəşşəx olduğu üzə çıxdı. Belə ki, beytlərin ilk hərflərini alt-alta oxuduqda “*Əmiri-Ümdə*”²⁷ izafəti alınır. Ərəb poetika elminin məşhur bilicilərindən olan İbn Rəşiqin (XI əsr) “*əl-Ümdə*” əsərinin adını bu tərzdə xatırlatması şairin söz sənətkarlığı ilə yanaşı, onun bu müəllif və onun ərəbcə əsərinə bələd olmasını da təsdiqləyir. Beləliklə,

²⁴ “*Qəsidə*” termini yer alan beyti artıq bu janrdan bəhs edilən hissədə qeyd etmişik.

²⁵ Farsca şeirin orijinalında hər iki beytin birinci və ikinci misraları kəkələmə tərzində ifadə edilmişdir. Fikrin anlaşılmasını asanlaşdırmaq niyyəti ilə tərcümədə son misra istisna olmaqla bu tərz saxlanmadıq.

Şairin türkcə və farsca pəltəknamələrinin strukturu vahid bir nizama tabe etdirilməsi və sistemliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bununla belə, hər iki şeirin quruluşunda bəzi fərqlər də müşahidə olunur: Türkcə şeirdə ilk misradan son misrayadək eyni üslublu şərti bölgü, yəni yarımmisralara ayrılma nəzərə çarpır və bu yarımmisralar ilk sözlərin birinci hecasının təkrarı ilə başlayır. Türkcə analoji şeirdən fərqli olaraq, farsca pəltəknamədə, demək olar ki, hər bir kəlmə kəkələmə tərzində verilir. Bundan başqa, türkcə şeirdə sözün ilk, farsca şeirdə son hecası təkrarlanır.

²⁶ Bu terminlə Avropa ədəbiyyatşünaslığında akrostix tərzində yazılan şeirlər nəzərdə tutulur: şeirin ilk və ya son hərflərini, yaxud ilk hecalarını alt-alta oxuduqda bir ad və ya söz əmələ gəlir.

²⁷ İfadə yazılış deyil, səslənmə baxımından türkcə “*əmriümdə*” ifadəsi ilə də assosiasiya yaradır. Beləliklə də, ərəbcə poetika əsərinin adını farsca şeirində xatırladan Nəsimi həm özünün Əmir epitetinə və “*Ümdə*”nin əmiri olduğuna, yəni “*Ümdə*”də söylənilən poetik qaydalara yiyələndiyinə işarə edir, həm də nəzərdə tutulan “*əmriümdə*” sözü ilə söz səltənətinin özünün əmirində olduğuna eyham vurur.

şairin poetika barədəki görüşlərinin formalaşmasına təsiri olan daha bir qaynaq üzə çıxır. Qəzəldə bu ifadələrin oxusunu təsadüf nəticəsi saymaq mümkün deyildir. Çünki Nəsimi bir sıra şeirlərinin janrı və ya bəhrini açıq və dəqiq ifadə etmişdir, bu şeirində də o, janrı (“ğəzəl”) və poetik formaları (“müvəşşəx”, “müsəccə”, “mürəssə”, “mükərrər”) vurğulamışdır.

Maraqlıdır ki, Nəsimi yalnız “m” hərfi ilə başlayan poetik formaları bu qəzəlinə tətbiq edir: *müvəşşəx*, *müsəccə*, *mürəssə*, *mükərrər*. Təhlilimiz göstərdi ki, şairin qəzəlin qəlibində yazdığı bu şeiri *müvəşşəx*dir, çünki beytlərin ilk hərfləri iki sözü əmələ gətirir: “Əmir” və “Ümdə”. Şeir həm də *mükərrər*dir (burada: pəltəknamə), çünki heca təkrarı əsasında yazılmışdır. Qəzəldə *müsərrə* səciyyəsi də vardır, çünki iki ünsürü (“*müvəşşəx-şəx*”, “*müsəccə-cə*” və s.) bir-birinə uyğun gəlir. *Müsəccə*, yəni səcli yazı deyərkən cümlənin ortası və ya sonunun qafiyələnməsi nəzərdə tutulur. Amma səc, adətən, nəsrə tətbiq olunan qafiyə şəkli olsa da, Nəsimi bir misrada şərti qafiyənin (sözün son hecasının təkrarlanması ilə yaranan qafiyəni) nəzərdə tutaraq, bu şeirində səcni də görülmə biləcəyinə nəzəri cəlb edir.

Göründüyü kimi, şair qəzəl janrının qəlibindən fərqli poetik formaların (*müvəşşəx*, *müsəccə*, *mürəssə*, *mükərrər*) ifadəsində istifadə etdiyini dolayısı ilə ifadə edir. Bunu da qeyd etməliyik ki, sonralar “*pəltəknamə*”, “*kəkəlmənamə*”, “*lisani-pəpəyi*” (23, s. 497-498; 24, s. 38) adlarını alan şeir şəklini Nəsimi “*mükərrər qəzəl*” adlandırır. (bu barədə bax: 17, s. 186-219)

Nəsiminin “*sənaye*” terminindən bəhs edərkən xatırladığımız beytindən məlum olur ki, şair heca təkrarlanması kimi söz təkrarı üzərində qurulan şeirini də poetik forma baxımından *mükərrər* olaraq qəbul etməkdədir. Çünki o bu türkcə qəzəlinin məqtəsində “*mükərrər*”i (“təkrarlanan”) vurğulayır və şeir boyunca ikinci misralarda eyni ifadələrin təkrarlanması əsasında təkrir poetik fiqurunu yaradır.

Sözün dəyəri

Nəsimi bəzən şeirinə qiymət verərkən sözünün mümkün maddi dəyərini də vurğulayır. (bax: 31, s. 127, 171, 210, 246) Bu isə dövrün şeir mədəniyyətinin göstəricisidir. Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə gözəl şeirlərin yüksək maddi mükafata layiq görülməsi ənənəsi var idi. Bir nümunəyə nəzər salmaq yetərlidir:

*Nəzmi-Nəsimi ki, dürəddir adı,
Gör ki, nə gövhər satar, olmaz bəha.* (8, s. 480)

Nəsimi hər zaman şeirə söz sənəti kimi baxmır. O bəzən şeirini bir arif kimi mənalandırır:

حرف ما ابجد عشق است، چه داند نحوی
منطق الطير ابوالفضل زبان دگر است. (31, s. 135)

*(Bizim sözüümüz eşq əbcədidir, (onu) dilçi nə bilir,
Əbülfəzlin quş dili²⁸ ayrı bir dildir).*

Şair farsca qəzəllərindən birində şeirini İsa nəfəsi (“*ənfəs-e Məsih*”) (31, s. 165), digərində “*möcüzə*” (31, s. 269) adlandırır. Başqa bir şeirində qəzəlinin bir beyti sovməədə hal əhlinin yanında oxunarsa, onların eşq oduna düşərək, qəlblərindən min məstənə nalə qopacağını deyir (31, s. 201). Nəsimi Nizami, Cami və digər söz ustaları kimi şeirinin məclislərdə oxunduğunu bildirir (31, s. 193). Amma “bu məclis” deyilərkən irfani və ya dünyəvi bir toplantının nəzərdə tutulması bəlli olmur.

²⁸ “*Məntiqüt-teyr*” beytdə həm “quş dili” anlamındadır, həm də Fəridəddin Əttarın məşhur əsərinin adına işarədir.

Dastan, hekayət, qissə

Bəzən Nəsimi şeirində “hekayət” və “dastan” həm ədəbi janrın adı kimi nəzərdə tutulur, həm də daha ümumi və fərqli mənə çalarları kəsb etməklə işlənir:

*Şərhi-dəhani-yarimi kim ki, sorar Nəsimiyə,
Bir söz ilə hekayətin müxtəsəri tamam edər.* (8, s. 284)

*Götürdü pərdə üzündən yəduallah, ey qəmərtələt,
Bu həq dastan²⁹ ilə gör kim, nə mənilər əyan etdi.* (8, s. 84)

*Anəstünarın sirrinə Musa kimi irsəm deyən,
Gəlsin, məni görsün ki, uş aləmdə dəstan olmuşam.* (8, s. 132)

Bəzən “dastan”ın anlamı daralaraq, “eşq dastanı” deyimini ağla gətirir:

*Üzün bağında bülbül, tuti, qumru
Həzaran suz ilə dastan oxurlar.* (8, s. 132)

Nəsimi “hekayət” termini ilə, Nizami şeirində olduğu kimi, mənzum təhkiyəni nəzərdə tutur:

*Dəxi könlü edər üç nəsnə qəmgin,
Qulaq ur kim, edəm sana hekayət.* (8, s. 332)

Bir sıra hallarda isə “hekayət” “dastan”la sinonimləşir:

*Qəddü üzün hekayətin eşidəlidən, ey sənəm,
Sərv gəlir xəyalıma, cöhrədən ərgəvan gedər.* (8, s. 442)

“Qissə”, adətən, dini məzmunlu hekayət və rəvayət anlamında istifadə olunur. (bu barədə bax: 3, s. 10) Nəsimi:

*Məni vaiz bu gün-fərdaya salar,
Yalançı qissəxan, billah, degilmi?* (8, s. 350)

*Hüsnün təcəllisindən gəldi vücuda aləm,
Ey vaiz, əbsəm ol kim, yalançı qissəxansan.* (8, s. 385)

Təşbeh

Bədii irsində təşbehin bəliğ, təkidli-mükəmməl, əks, təsviyə, müzdəvic, ləğvetmə və s. kimi növ rəngarəngliyinə rast gəlinən Nəsimi (bu barədə ətraflı bax: 14, s. 133-140) farsca şeirində *təşbeh* sözündən poetika termini kimi də istifadə edir. (bax: 31, s. 246)

Tərcümə

Şair dövrünün təkcə şeir deyil, tərcümə sənəti barədə də mülahizələrini söyləmişdir. O, aşağıdakı beytində farsca təsəvvüfi əsərlərin türkcəyə tərcüməsini məqbul saymadığını dolayısı ilə ifadə edir:

²⁹ Burada həm “həqiqi dastan”, həm “Haqqın əl(lər)i” anlamları fikrə gəlir.

*Xəttü xalın “Məntiqüt-teyr”idir əhli-vəhdətin,
Quş dilin sən tərcüman etmək dilərsən, etməgil!* (8, s. 123)

Nəsimi bu beytdə eyham yolu ilə “Məntiqüt-teyr”in tərcüməsinə işarə edir və onu adekvat tərcümənin mümkünlüyünə şübhəsini dilə gətirir. Çünki şairin farsca bir təkbeytdə (fərd) ifadə etdiyi kimi, bu əsər “*sirlər dolu bir kitabdır*” (31, s. 377). Maraqlıdır ki, Nəsiminin müasiri Əhmədi də Əttarın “Məntiqüt-teyr”ini türk dilinə tərcümə edən Gülşəhrinin (XIII) adını açıq yazaraq, ona tənqidi münasibətini bildirir (bax: 20, s. 29).

Başqa bir şeirində isə Nəsimi eyham poetik fiqurundan istifadə ilə Şeyx Mahmud Şəbüstərinin “*Miratül-mühəqqiqin*” əsərinin adına işarə ilə bu əsərin də türkcəyə tərcüməsini mümkünsüz hesab etdiyini bildirir:

*Bilmişəm həqqi ki, miratüdürür fəxri-zaman,
Əqlə sığmaz bu hekayət, tərcümanı qandadır?* (8, s. 477)

Plagiat

Nəsimi özü çoxsaylı nəzirələr yazsa da, hər zaman yenilik axtarışında olmuş, sələflərinin gördükləri və görmədiklərini yeni bucaq altında işıqlandırmışdır. Buna görə də o, şairlərin bir-birindən mövzu və ideya almasına mənfi münasibətini ifadə edir:

شعر مگو که معجز است سر بسر این کلام من
زان که چو شاعر دگر از دیگران نه سارقم. (31, s. 232)

*(Şeir demə, çünki mənim bu kəlamım başdan-başa möcüzədir,
Ona görə ki, digərləri kimi başqalarından oğurlamıram).*

Göründüyü kimi, Nəsimi şeirinin qaynağının ilahi aləmdən olduğuna işarə edərək, şeirini “*möcüzə*” adlandırır, poetik biçimli düşüncələrinin qaynağının digərlərinin şeiri olmadığına diqqəti çəkir. Beytdə “ideya oğrusu” anlamında “*sareq*” ifadəsinin işlənməsi orta çağ şeir sənətində də etik normaların mövcudluğunu göstərməsi baxımından maraqlıdır.

Nəticə

Nəsiminin söz sənətinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi onun şeirə yalnız təsəvvüf və ya hürufilik ideyalarının bir ifadə vasitəsi kimi baxmadığını, divanında şair, sufi və hürufi Nəsimi şəxsiyyətinin hər birinin ayrı-ayrılıqda mükəmməl biçimdə mövcud olduğunu göstərir. O, əsərlərində özünün din alimi, arif və hürufi şəxsiyyətini ifadəyə meyli olduğu kimi, yeri gəldikcə fitri şairlik təbiətini və şeir sənəti haqqındakı biliklərini də nümayişə çalışır. Bəzən şair Nəsimi hürufi və sufi Nəsimiyə güzəştə getsə də, onun yaranışdan təbiətində mövcud olan şairliyi özünün varlığını hər sözündə göstərməyə qadirdir. İstifadə etdiyi poetik fiqur və şeir şəkillərinin rəngarəngliyi və mükəmməlliyi baxımından o, türk divan ədəbiyyatında ən ali məqamlardan birini tutmağa layiqdir. Sonradan əqli mənimsəmələr və ya mühitin təsiri ilə formalaşan sufilik və hürufilikdən fərqli olaraq, Nəsimi şairliyi fitrətində mövcud olan istedadının ədəbi-nəzəri biliklərlə cilalanmasının nəticəsidir. Onun divanlarına səpələnmiş ədəbi biliklərinin ifadələri bu sahədə dərin bilik sahibi olduğunu, bir sıra ədəbi məsələlərə yaradıcı və tənqidi baxışının mövcudluğunu da göstərir.

Sonda bunu da qeyd etməliyik ki, Nəsiminin bəlağət elmi haqqında müstəqil əsəri olmasa da, onun divanlarında yer alan ədəbi-nəzəri görüşlərin ifadələri seçilərək sistemləşdirildikdə şairin söz sənətinə bələdliyinin səviyyəsi barədə dolğun təsəvvür yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Hacıyeva, Maarifə. *Müdrilik çeşməsi*. Bakı: Yazıçı, 1984.
2. Hüseynoğlu, Kamil. *Azərbaycan şeir mədəniyyəti (yaranma və təkamül dövrü)*, Bakı: Ozan, 1996.
3. Qasımova A. *Quran qissələri XIV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ideya-bədii qaynaqlarından biri kimi*. Bakı: Nurlan, 2005.
4. Quluzadə, Mirzağa. *Böyük ideallar şairi*, Bakı: Gənclik, 1973.
5. Mümtaz, Salman. Seyyid İmadəddin Nəsimi. \\\ *İmadəddin Nəsimi (məqalələr məcmuəsi)*, Bakı, 1973, s. 266-271.
6. Nəsimi, İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. \\\ *Azərbaycan klassik ədəbiyyatı, 20 cildə, V c.*, Bakı: Elm, 1985.
7. Nəsimi, İmadəddin. *Seçilmiş əsərləri*. Ön söz, tərtib, şərh və lüğət Ə.Səfərlinindir, Bakı: Maarif, 1985.
8. Nəsimi, İmadəddin. *Seçilmiş əsərləri*. Tərtib edən: Həmid Araslı, Bakı: Azərənşr, 1973.
9. Şıxıyeva S. Niyazi Misrinin “Divani-ilahiyyat”ında hürufiliklə səsləşmələr. \\\ *Şərq filologiyası məsələləri*, Bakı, 2010, s. 375-424.
10. Şıxıyeva S. Hafiz və Nəsimi. \\\ *Böyük İran şairi Hafiz Şirazi (14 noyabr 2001-ci ildə keçirilmiş beynəlxalq elmi-ədəbi konfransın materialları)*, Bakı, 2002, s. 97-131.
11. Şıxıyeva S. Hürufi müəlliflər Qaraqoyunlular haqqında. \\\ *Azərbaycan şərqşünaslıq elminin inkişaf yolları* (akad. Vasim Məmmədaliyevin 70 illiyinə həsr olunmuş konfransın (27-28 iyun 2013) materialları), Bakı, 2013, s. 429-443.
12. Şıxıyeva S. XIV ve XVI. yy. Azərbaycan Divan Edebiyatı Bağlamında Necati Şiiri. \\\ *Harid Fedai Armaganı (İnce Bir Adamın Uzun Hikayesi)*. Hazırlayan: Orhan Kemal Tavukçu, Rize, 2013, s. 149-199.
13. Şıxıyeva S. Nəsimi şeirində “əlif-lam” poetik forma və fəlsəfi rəmz kimi. \\\ *Ədəbiyyat məcmuəsi*, Bakı, 1998, s.173-190.
14. Şıxıyeva S. *Nəsiminin lirikası*, filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 1990.
15. Şıxıyeva S. Nəsiminin müləmmə-mədhıyyəsi: struktur və ideya-məzmun özəllikləri. \\\ *Şərq filologiyası məsələləri* (VII buraxılış), Bakı, 2013, s. 169-204.
16. Şıxıyeva S. Nəsiminin tərcibənd və qəzəl-məktubları. \\\ *Filoloji araşdırmalar* (II kitab), Bakı, 1996, s. 47-49.
17. Şıxıyeva S. Şərq şeirində pəltəknamələr. \\\ *Şərq filologiyası məsələləri* (doqquzuncu buraxılış), Bakı, 2016, s. 186-219.
18. Şıxıyeva S. Yunus Əmrə və Nəsimi şeirində irfani-poetik paralellər. \\\ *“Yaşayan Yunus Əmrə”* (beynəlxalq konfrans, 9 dekabr 2013), Bakı, 2013, s. 590-635.
19. نسیمی، عمادالدین. اثر لری، اوچ جلدده، باکی: علم، 1973.

Türk dilində:

20. Akdoğan, Yaşar. *Ahmedi Divan'ından Seçmeler*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1988.
21. Ayan, Hüseyin. Seyyid Nesimi'nin Hayatı. \\\ *Nesimi. Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. I-II. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
22. Çalka, Mehmet Sait. Klasik Türk Şiirinde Rubâi, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
23. Çelebioğlu, Amil. Kekeme Dili (Lisân-ı Pepegî) ile Şiirler. \\\ *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
24. Kurnaz, Camal. *Divan Dünyası*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
25. Seyyid Nesimi Divanı'ndan Seçmeler. Hazırlayan: Kemal Edib Kürkcüoğlu, Ankara: Kültür və Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
26. Şıxıyeva S. Seyyid Yahya Bakuvî'nin “Elif-name”si ve “Seyr Fillah” kavramı. \\\ *Kafkasya'dan Anadolu'ya Kültür Köprülerimiz*. Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve

Halvetilik Sempozyumu, Eskişehir, 21-23 Kasım – 2013 Bakü, 24-25 Kasım 2013, Eskişehir, 2014, s. 341-368.

27. Usluer, Fatih. *Hurufî Metinleri*. I., Ankara: Birleşik Kitabevi, 2014.

Rus dilində:

28. Ватват, Рашид ад-Дин. *Сады волшебства в тонкостях поэзии*, Москва: Наука, 1985.

29. Куделин А.Б. *Средневековая арабская поэтика (вторая половина VIII-IX в.)*. Москва: Наука, 1983.

30. Кули-заде З. *Хуруфизм и его представители в Азербайджане*, Баку: Элм, 1970.

Fars dilində:

31. زندگی و اشعار عمادالدین نسیمی، به کوشش یدالله جلالی پنداری، تهران، 1993.

32. شیخی او، سعادت. مقام و فضای مفهومی الف نامه در تاریخ اندیشه تصوف از بالکان تا هند

Thoughts & Wisdom of Some Immortal Persian Poets with Special Reference to Sa'adi, Hafiz, Khayyam & Rumi and Its Relevance in the 21st Century a.d., Royal Publishers & Distributors, New Delhi (India), 2015, s. 223-241.

Abstrakt

Saadat Shikhiyeva

Literary and Theoretical Views of Nassimi: Through the Prism of Application Forms and Theoretical Knowledges

The literary heritage of Seyyid Imadeddin Nassimi (one of the outstanding representatives of Azerbaijani literature) differs by the abundance of poetic forms and varieties of the genre. Poetic patterns, syncretism of traditions, personal experiments, sensually-scientific approach to the poetic word, all of these confirm his deep knowledges in the art of poetry. There are observed as a practical application of the oriental poetry art and images, so the numerous expressions of his theoretical knowledges in the both Divans of the poet.

Keywords: *Nassimi, poetic heritage, oriental poetry, literary and theoretical views*

Резюме

Саадат Шихиева

Литературно-теоретические взгляды Несими: через призму форм применения и теоретических знаний

Литературное наследие Сеййида Имадеддина Несими, одного из выдающихся представителей азербайджанской литературы, отличается с точки-зрения изобилия поэтических форм и разнообразий жанра. Поэтические шаблоны, синкретизм традиций, личные эксперименты, чувственно-научный подход к поэтическому слову - подтверждают глубокие познания поэта в искусстве поэзии. В обоих диванах Насими наблюдаются как практическое применение искусства восточной поэзии и изображения, так и многочисленные выражения его теоретического знания.

Ключевые слова: *Несими, поэтическое наследие, восточная поэтика, литературно-теоретические взгляды*

Redaksiya heyətinin üzvü fil.ü.f.d., dos. Məmmədova-Kekeç Elmira Fikrət qızının rəyi əsasında çəra məsləhət görülmüşdür.